

VI MISTER VÅR HISTORISKE FORANKRING

Hamar er i vekst. Kommunen og utbyggerne ønsker å fortette sentrum. De minste bygårdene, som også er de eldste, går en usikker framtid i møte. Så hva kjennetegner husene som har gitt byen dens særpreg og hva blir Hamar uten dem?

Tekst: Espen Olavsson Hårseth, konservator ved Anno Museum

ØSTRE GATE 1 bygget i 1900, er et typisk Hamarhus med frontispis i pusset halvsteinsfasade, trukne bånd ved etasjeskiller og gesims og med enkle vindusomramninger. Huset er satt opp som leiegård, og frontispisen gjorde denne delen av loftet beboelig. Det er kun ti bygårder med den typiske frontispisen igjen i Hamar.

Foto: Trond Lillebo/HA

Konflikten er typisk oppkonstruert; vekst settes opp mot vern, kulturarven står i veien for utviklingen, hevder kommune og utbyggere stadig oftere. Hamar har de siste årene vært av de norske kommunene med sterkeste befolkningsvekst, tomter og kvadratmeterer stiger i verdi. Folk ønsker igjen å bo sentrumsnært. Bygårdene som ble bygget i en av byens tidligere vekstperioder, på 1880- og 1890-tallet, er utsatte. Det er på deres tomter at potensialet for fortetting er størst. Det åpnes opp for at også gårdene som tidligere er gitt status som bevaringsverdig, eller til og med er regulert til bevaring i kommunens planverk, kan rives.

Dette senker terskelen for framtidig rivning av de øvrige smågårdene som opp mot vår tid har vært med å gi Hamar et bygningsmessig særpreg. Dette er bygårder som ble bygget før internasjonale arkitekturtrender ble enerådende, også i Hamar. De representerer således byens lokale byggeskikk. I deres plass planlegges moderne blokkbebyggelse som er helt lik enten du finner den på Lillestrøm, i Warszawa eller i mjøsbyene. De lange linjer må vike for kortsiktig vinning. Helheten i bybilde tapes av syne. Det pregløse blir det typiske for byen.

HAMARHUSET

Fra 1880-åra utviklet det seg en hustype på Hamar som kom til å bli karakteristisk for

byen. Det vi i dag kaller Hamarhuset var et barn av de skjerpede bygningsforskriftene som kom i 1880 etter flere store branner i byen. De fleste bygårdene i Hamar var bygget av tre. Med de nye forskriftene ble det nå innført murtvang, det vil si alt om man fortsatt valgte bærekonstruksjoner i tre, laft eller reisverk, måtte gården blendes mot gater og naboeiendommer med teglmur. Av evakueringshensyn kunne ikke trehus ha mer enn to etasjer. Gårder med bærende murkonstruksjoner var for kostbare for de fleste. Bygningstypen som i denne perioden etter hvert kom til å dominere sentrumskvadraturen ble derfor et to etasjes trehus i laftekonstruksjon eller reisverk, blendet med teglmur mot naboeiendommer og pussede mursteinsfasader ut mot gata.

Begrepet Hamarhus etablerte seg om lag 100 år senere, da Svein Holseth og Bjørn Bækkelund på 1980-tallet var engasjert for å SEFRAK-registrere sentrumsbebyggelsen. Gjennom arbeidet ble det tydelig hva som var stedstypisk for området de tok for seg. De oppdaget at det som hadde preget Hamar, og fortsatt gjorde det på 1980-tallet, var murforblendete tregårder i to etasjer med enkel fasadedekor. Denne byggemåten var et resultat av rammene som de kommunale byggeforskriftene satte, og den økonomiske evnen til gårdeierne på slutten av 1800-tallet. Gårdeierne var også opptatt av maksimal utnyttelse av arealene som et toetasjes →

Ny eier, Omtanke AS, ønsker å rive den historiske gården, for å sette opp en blokk i 7 etasjer

PARKGATA 31 BYGGET i 1890 er et Hamarhus med valmet tak mot gatehjørne. Gården er bygget som forsamlingshus for Hamar Håndverkerforening og er i dag rivingstruet. Foto: Trond Lillebo/HA

trehus kunne gi. Det var knapphet på boliger i byen og leieprisene var høye. Dette førte blant annet til at mange gårder fikk mesaninvinduer på loftet slik at også dette arealet kunne brukes til boligformål.

TÅRNFORMETE OPPBYGG

I tillegg til brannsikkerhet tok også byggeforskriftene hensyn til trafikkoversikten i gatekryssene. Alle hjørnegårder skulle ha brukket hjørne for bedre siktlinjer. Dette åpnet for at en del gårder fikk tårnformete oppbygg, såkalte frontispiser. Disse hadde både en estetisk og en praktisk funksjon. De markerte bygningene i gatebildet,

noe som ble forsterket ved at det ble lagt spesielt mye arbeid på utsmykning av denne bygningsdelen. Disse tårnformete markeringene ga også plass for et vindu på loftets hjørne, slik at det ble rom for et kvistværelse i denne delen av bygget. Utnyttelse av loftarealet på denne måten var på kanten av hva som var innenfor forskriftene, men ble allikevel godtatt av den kommunale bygningskommissjonen.

At denne bygningstypen i ettertid fikk navnet Hamarhus, skyldtes at det var mange av dem i denne byen. Holseth og Bækkelund lanserte altså ikke begrepet som en oppfatning av at Hamar var alene

om å ha slike bygninger. Parallele eksempler fra andre halvdel av 1800-tallet finnes antakeligvis i mange norske småbyer og også i randsonene av de større byene. Bygningstypen fikk spesiell stor utbredelse i Hamar fordi byen vokste sterkt og ble fornyet i tiden da de skjerpede forskriftene trådte i kraft.

Med sine pussede fasader, og enkle markering av etasjeskiller og vindusomramming, er Hamarhusene mer nøkterne enn de få klassisistiske murgårdene som ble bygget i byen på samme tid. Hamarhusenes bevaringsverdi ligger da heller ikke i det påkostede eller

HAMAR 13. AUGUST 1905. Valglokalet i Parkgata 31, øverst til høyre. Tårnbygget på hjørnet er i dag borte. Husrekken er foreløpig intakt.

Foto: Domkirkeoddens fotoarkiv

ekstraordinære, men i at de er representative for byen slik den så ut på slutten av 1800-tallet, da Hamar var en av Norges raskest voksende byer.

Hamar er igjen inne i en sterk vekstperiode. Det er et økende press fra kommune og utbyggere om å få revet flere av Hamarhusene til fordel for høyere blokkbebyggelse i sentrumskvadraturen. Dagsaktuelle kandidater et tidligere forsamlingslokale fra 1890 og en leiegård fra 1900, begge representanter for den lokale byggeskikken.

HUSER BYENS HISTORIE

Hamarhuset som i første omgang står i fare for å bli revet det gamle forsamlingshuset. Det var Hamar håndverkerforening som i sin tid satte opp gården, men bygningen har opp igjennom årene huset en hel rekke av Hamars foreninger. «Håndverkeren» ble etter hvert kjøpt av Arbeiderpartiet og gården ble til Folkets hus. Senere kjøpte landbrukerforeningen huset og det fikk navnet Bøndenes hus. Flere bedrifter har også holdt til her. I dag er det kontorbygg.

I gårdens annen etasje lå en av byens første store scener og veggene her har vært ramme for teateroppsetninger, konserter og boksekamper. Salen ble også gjennom flere tiår brukt som rettslokale. Da Norge stemte

for løsrivelse fra Sverige i 1905 var det her Hamars befolkning møtte mannsterkt opp. Da kvinnene hadde tilkjempet seg sine demokratiske rettigheter et snaut tiår senere, møtte byen opp i samme lokaler til landets første stortingsvalg med allmenn stemmerett i 1915.

«Bygningen som rommer halve Hamars historie fylles av møbler», kunne en lese i Hamar Stiftstidende da Astoria Møbelforretning flyttet inn i gården i 1967. Senere er bygget blitt regulert til bevaring. Vedtaket gjelder fortsatt, på papiret. Sist sommer kom nyheten om at kommunen og ny eier, Omtanke AS, ønsker å rive den historiske gården, for å sette opp en blokk i 7 etasjer, som blant annet skal romme omsorgsboliger. Gården vil etter alle solemerker bli vedtatt revet i dagene etter at denne artikkelen er levert redaksjonen

Omsorg for Hamars bygningsarv står det for tiden dårligere til med. Så dårlig at Hamar Arbeiderblad på nyåret begynte artikkelserien «Rivningstruede kulturminner». Det er flott at lokalpressen setter fokus på denne utviklingen gjennom en egen serie, men det sier noe om tidene byen står opp i, og man blir utvilsomt urolig for hvilket bygg som blir det neste.

RIVENDE BYUTVIKLING

Snart kom nyheten om at nok et Hamarhus var planlagt revet, denne gang en leiegård i Østregate. Bygården er bygget i 1900 og

er antakelig av de siste husene som ble satt opp etter den lokale byggeskikken. Det var Hamars største gårdeier, Borger, «Borgeren» Larsen (1828-1907) som i sin tid bygde gården. Borger Larsen fikk innvilget borgerskap som skreddermester allerede i 1851, men ble snart en gründer på flere områder. Allerede året etter at Larsen kom til byen satte han opp sin første bygård. Larsens liv ble historien om husmannssønnen som kom til byen med to tomme hender for så å bli en av byens rikeste menn. Han var også en mann med stort engasjement i byens samfunnsliv og var blant annet aktiv venstrepolitiker. Han kom til å drive stort som gårdeier gjennom en mannsalder og leiegården i Østregate må kanskje ha vært hans siste byggeprosjekt. Like etter århundreskiftet skulle også en lang stagnasjonsperiode råke byen. Da tidene tok seg opp igjen var trehusenes tid over i Hamar.

I dag er det Hamar kommune som eier gården. Det er nå ønske om å fortette kvartalet. Slik eiendommen er i dag, er gårdsrommet ubebygget mot østsiden, hvor det tidligere sto en bygård i samme skala som den verneverdige gården. Utbygger, Philips eiendom Hamar AS og Hamar kommune, mener allikevel at det ikke vil være regningssvarende å fortette kvartalet hvis det bevaringsverdige huset blir stående. Også

FRA SALEN I Parkgata 31. Veggene her har vært ramme for teater, konserter, rettsaker, boksekamper og folkeavstemninger.

Foto: Domkirkeoddens fotoarkiv.

Østregate 1 er i gjeldende bevaringsplan vedtatt bevaringsverdig, men ikke regulert til bevaring. Men denne gang la fylkesrådet ned innsigelse på grunn av manglende ivaretagelse av kulturminneverdier. Innsigelsen har betydd et foreløpig stopp i rivningsprosessen.

BYEN UTEN BYGNINGSARV?

Fortetningspotensialet innenfor bykvadraturen i Hamar er størst på de tomtene hvor de eldste husene i dag står. Gjennomgående for nye prosjekter er at byen skal opp i høyden. Med et gatenett tilpasset en middels stor by i 1849, med bredde på 12,5 meter, risikerer vi at gatene blir til mørke korridorer. Dagens høyhusprosjekter vil kaste skygger langt inn i framtida.

Verre er det at det stadig blir gitt dispensasjoner for utbyggere som ønsker å rive. Slik mister byen sin forankring i historien, én gård om gangen. Hamar får et bybilde som ikke lenger lar seg lese. Kommune og utbyggere viser liten interesse for å balansere vekst og vern ved å se på alternativer til rivning. I Hamar sentrum ligger allerede flere tidligere rivningstomter brakk etter at nybyggene som var planlagt aldri ble realisert.

Husene som står i fare for å bli revet rommer historier som ikke lenger vil la seg fortelle til framtidige generasjoner. Fortiden fratras dem. Sett opp mot hva som planlegges,

står byen også ovenfor et stedstap. Det er et tankekors i en tid hvor nordmenn, hamarsinger inkludert, flittig reiser ut for å oppleve særpregede byer med sjarm og sjel, samtidig som vi her hjemme i rasende tempo raderer ut de samme kvalitetene i våre egne byer. Fortsetter Hamarmodellen for stedsutvikling på samme måte blir antakelig reiselysten enda større. Jammen bra at ikke alle holder på som oss, eller? ■

LITTERATUR

Bjørn Bækkelund (1989): Hamars bygningshistorie. Hamar sentrum 1849-1930

Anne Hals (red.) (1999): Byutvikling i Hamar. Arkitektur gjennom 150 år

Hamar kommune: Kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer. Byens kulturlandskap (revidert 05.09.2011)

Restaurering eller tilstandsrapporter av gamle tømmerbygninger. Vi leverer håndlafta hus og hytter i alle størrelser.

STOKK & STEIN

Liavegen 40, 2686 Lom, tlf. 908 60 858 www.stokkstein.no stostein@online.no

